

Михайло КОВАЛЬЧУК (Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У КВІТНІ 1917 РОКУ

Майже століття відділяє нас від української національної революції 1917–1918 рр. Проте в силу відомих причин наукові дослідження цього періоду стали можливими порівняно недавно, після відновлення незалежності України. Очевидно, саме тому чимало аспектів історії української революції все ще недостатньо висвітлено в науковій літературі. Зокрема, досить слабо вивчено початковий період розгортання українського національного руху навесні 1917 р., після перемоги в Росії Лютневої революції й утвердження в країні нових суспільно-політичних реалій. У багатьох історичних дослідженнях цей період розглядається найчастіше крізь призму діяльності Центральної Ради та організаційного становлення тогочасних українських політичних партій. Такий підхід притаманний як попереднім діаспорним¹, так і сучасним українським дослідникам². Розглядаючи розвиток національного руху в 1917 р., історики зазвичай приділяють подіям весни 1917 р. менше уваги, аніж наступним етапам української революції³. Тим часом, цілком очевидно, що розгортання українського руху навесні 1917 р. не могло не впливати не лише на політичну лінію Центральної Ради, але подеколи й на позицію Тимчасового уряду в “українському питанні”. Тож ми спробували розглянути перебіг національно-визвольного руху на етапі його становлення – у квітні 1917 р. Вказаний період не був позначений політичним чи національним протистоянням у суспільстві, швидше навпаки – загалом характеризувався толерантністю громадської думки до найрізноманітніших проявів суспільно-політичного життя.

¹ Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. – Т. 1. – Відень, 1921. – 152 с.; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород 1932. – Т. I: Доба Центральної Ради. – 452 с.; Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що “історія мовчить”). – Торонто 1970. – Т. 1. – 568 с.; та ін.

² Гамрецький Ю. Украинская Центральная Рада в 1917 году // Общественные организации в политической системе России 1917–1918 гг. – М., 1992. – С. 105–112; Котиленко О. “Сто днів” Центральної Ради. – К., 1992. – 204 с.; Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 65–78; його ж. Українська Центральна рада: Навч. посібник. – К., 1997. – 237 с.; Логвиненко І. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады. – Глобінг 2000. – 96 с.; та ін.

³ Див., напр.: Верстюк В. Український національно-визвольний рух (березень–листопад 1917 р.) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 63–81.

Піднесення українського національного руху після Лютневої революції 1917 р. вразило багатьох сучасників. Виникнення у Києві Української Центральної Ради як керівного органу національного руху сприяло його зміцненню та організованості. Вже багатотисячна національна маніфестація у Києві 1 квітня 1917 р., за влучним висловом голови Центральної Ради М. Грушевського показала, що “українство – се не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків-інтелігентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає й підіймає”⁴. Учасники маніфестації постановили всіяко підтримувати Тимчасовий уряд Росії (висловивши надію, що він і надалі “докладатиме всіх сил для скріплення свободи і демократизму”) та домагатися від уряду офіційної декларації про надання Україні національно-територіальної автономії⁵.

Першоквітневу національну маніфестацію у Києві було підтримано і в інших містах країни. Так, 1 квітня 1917 р. в Конотопі зусиллями місцевого українського національного товариства було відправлено урочисту панахиду по Т. Шевченку⁶. Того ж дня у Ростові-на-Дону пройшла велична українська маніфестація, в якій взяло участь понад 10 000 чол. Серед її учасників лунали гасла автономії України у складі федеративної Росії; українських маніфестантів привітав представник місцевої грузинської національної організації⁷. 5 квітня відбулося багатолюдне українське віче в Полтаві⁸. Аналогічні акції, дещо меншого масштабу, пройшли на початку квітня 1917 р. і в інших містах України й Росії.

З особливою силою включились у національний рух і вояки-українці російської армії. Звістки про першоквітневу маніфестацію у Києві й розгортання українського національного руху викликали пошвавлення діяльності українських гуртків у російських військових частинах. Заклики Центральної Ради, Українського військового клубу ім. П. Полуботка й інших організацій до відстоювання національних прав знайшли жвавий відгук серед одягнутих у вояцькі шинелі українських селян. Як згадував ад’ютант 20-го Заамурського прикордонного полку, один з організаторів української полкової громади М. Галаган, на початку квітня 1917 р. “стало більш ніж очевидним, що наша невелика організована громада є лише незначною часткою величавого українського національного руху, якого центром є наш старий Київ”⁹. У квітні 1917 р. на фронті пройшла хвиля численних мітингів на підтримку Центральної Ради та автономії України. Так, на початку квітня серед офіцерів та вояків гарнізону в Москві виник український військовий клуб, а вже 7 квітня зусиллями його членів було організовано 10-тисячну українську військову маніфестацію¹⁰. 8 квітня загальні збори

⁴ Грушевський М. Спомины // Київ. – 1989. – № 8. – С. 143.

⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – К., 2002. – Т. I: Доба Центральної Ради. – С. 55–56.

⁶ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 108.

⁷ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – К., 1996. – Т. 1. – С. 51.

⁸ Український національно-визвольний рух. – С. 79.

⁹ Галаган М. З моїх споминів. – К., 2005. – С. 204.

¹⁰ Стефанів З. Українські збройні сили 1917–21 рр. – 1947. – Ч. I: Доба Центральної ради й Гетьманату. – С. 10.

українців-воjakів та офіцерів тернопільської залоги ухвалили, окрім обіцянки захищати “до останньої краплі крові” новий державний устрій Росії проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, підтримати гасло національно-територіальної автономії України та вимагати від Тимчасового уряду видання відповідного законодавчого акта¹¹. 9 квітня українське військове віче в Коломиї також ухвалило домагатися від Тимчасового уряду визнання національно-територіальної автономії України¹².

Навіть на найвіддаленіших від України ділянках фронту в першій половині квітня 1917 р. український військовий рух переживав справжнє піднесення. Так, українську раду було створено при штабі 5-ї російської армії на Північному фронті¹³. На Кавказькому фронті, в районі Трапезунду, військовики-українці також організували національну раду, що поставила своїм завданням поширення українського руху в армії та українізацію військових частин фронту¹⁴. Найбільшими ж організаційними успіхами відзначилися воjаки-українці на Західному фронті. Вже в середині квітня 1917 р. у Мінську відбувся фронтовий український з'їзд, під час роботи якого до української громади долучалися все нові військовики-українці. З'їзд обрав фронтову українську раду на чолі з відомим журналістом, одним з провідних діячів Української соціал-демократичної робітничої партії С. Петлюрою, що перебував на фронті як співробітник Всеросійського союзу міст¹⁵.

У цей же час у розташованих в Росії та в Україні запасних частинах російської армії розпочалося стихійне виділення воjakів-українців в окремі військові команди та відділи – процес, що невдовзі отримав назву “українізація”. На початку квітня 1917 р. українці почали виокремлюватися в петроградському гарнізоні, в 1-му та 2-му кулеметних, 3-му піхотному полках¹⁶. Формування окремого українського куреня (близько 1000 бійців) розпочала українська військова громада в Орлі¹⁷. У Пермі також виник український батальйон¹⁸. Сприятливими були умови для виділення українців у частинах одеської залоги, серед особового складу якої значною підтримкою користувалася Українська військова рада на чолі з І. Луценком. Мережа українських гуртків у частинах одеської залоги у квітні 1917 р. охоплювала, за деякими даними, близько 2500 воjakів¹⁹.

¹¹ Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 244. – Л. 16.

¹² Стефанів З. Українські збройні сили 1917–21 рр. – Ч. I. – С. 10.

¹³ Там само.

¹⁴ Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. – Мюнхен, 1978. – С. 222.

¹⁵ Стефанів З. Українські збройні сили 1917–21 рр. – Ч. I. – С. 10.

¹⁶ Ткачук А. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 р. // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. – С. 77.

¹⁷ Е. Х. Перший український курінь Орловського гарнізону // Вісті комбатанта – 1963. – Ч. 2 (10). – С. 32–33.

¹⁸ Швець А. Історія Полуботківського полку (Спогади) // Українське козацтво – 1969/1970. – Ч. 5 (13). – С. 26.

¹⁹ Гришко Г. 1917 рік в Одесі (Спомини з часів визвольних змагань) // Розбудованці. – 1928. – Ч. 9. – С. 133.

Слід відзначити, що розгортання українського руху в Росії відбувалося на фоні загального піднесення національно-визвольних рухів народів колишньої царської імперії. Не лише з України, а й з Фінляндії, Латвії, Литви, Закавказзя, Білорусі та інших національних “окраїн” Росії до Петрограда летіли численні телеграми з резолюціями зборів національних громад й вимогами національно-територіальної автономії²⁰. Так, саме у цей час фінські політики заявили про необхідність зосередження усієї повноти влади з управління краєм у фінському сеймі, а не в руках російського генерал-губернатора. Литовська національна рада також виступила з гаслом автономії. Білоруський національний комітет задекларував прагнення до автономії Білорусі у складі Російської федеративної республіки. Грузинські, азербайджанські та вірменські політичні партії й національні організації вимагали автономії для народів Закавказзя.

Створений у дні революції помірковано-демократичний Тимчасовий уряд виявився цілковито не готовим до такого сплеску національно-політичної активності “іногородців” і відповідав на їхні вимоги лише декларативними заявами про співчуття, уникаючи будь-яких конкретних рішень з “національного питання”. Вирішення питання про долю народів колишньої імперії відкладалося до Російських Установчих зборів – за винятком лише Польщі, якій нове російське керівництво ще наприкінці березня 1917 р. пообіцяло відновлення державної незалежності. Проте, декларуючи відмову від спадщини царизму, російський уряд був змушений вдаватися і до конкретних заходів з метою скасування національних утисків у Росії. Вже 2 квітня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив положення, згідно з яким у країні скасовувалися будь-які національні й релігійні обмеження, запроваджені царською владою. “Дія всіх виданих до оприлюднення даної постанови адміністративних розпоряджень, як цивільної, так і військової влади, в силу яких обмежується користування будь-якими правами залежно від належності до того чи іншого віровизнання, віровчення чи національності, припиняється”, – так звучала ухвала уряду²¹. Однак представники національностей колишньої імперії висловлювали сумнів щодо можливості вирішити національне питання лише скасуванням чинних за царських часів національних обмежень.

Відправлені з України на початку квітня 1917 р. телеграми до Петрограда з вітаннями Тимчасовому уряду все частіше містили прямі вимоги надання Україні автономії у складі Росії. “[...] Автономія, на началах якої Україна приєдналась до Московської держави, що отримала внаслідок цього можливість перетворитись на Російську імперію, має бути відновлена відповідно, звичайно ж, до сучасних потреб народу – тим більше, що формально вона не знищена основними законами Російської держави”, – йшлося у зверненні членів крелевецької повітової управи від 2 квітня 1917 р.²². Учасники українського віча в Хоролі вітаючи Тимчасовий

²⁰ Див.: ГАРФ. – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 244. – Л. 136, 138а, 139–142; Д. 94. – Л. 110.

²¹ Журнали засіданий Временного правительства. – М., 2001. – Т. 1: Март–апрель 1917 года. – С. 146; Милуков П. История второй русской революции. – Минск, 2002. – С. 53.

²² ГАРФ. – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 191. – Л. 7; Український національно-визвольний рух. – С. 72.

уряд, висловили надію, що “новий уряд буде далі дбати про інтереси широких народних мас і що він скличе незабаром Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі вселюдного, рівного, прямого й таємного голосування, які (Установчі Збори) вироблять нові закони і нові порядки, заведуть в напрямі признання за демократичними верствами прав на землю й волю, а також признають за українським народом право на широку національно-територіальну автономію, на націоналізацію школи, церкви, суда і всіх інституцій (учрежденій) на Україні і з забезпеченням національних прав всіх інших народів, що живуть на території України”²³. А ось учасники зборів чигиринського повітового земства побачили в ухвалі Тимчасового уряду про скасування національних і релігійних обмежень лише “загальну формулу”, висловивши надію, що “найближчим часом буде видано акт Тимчасового уряду про допущення української мови до використання у ділочинстві, у всіх урядових і громадських установах на терені з переважаючим українським населенням, з запровадженням викладання українською мовою в усіх середніх і вищих закладах, що знаходяться на цьому терені і утримуються за державний чи земський рахунок”²⁴. Вимогу про українізацію освіти в Україні підтримали також загальні збори духовенства Хорольського повіту на Полтавщині²⁵.

На початку квітня 1917 р. з’явилося розпорядження Тимчасового уряду про запровадження в народних школах в Україні викладання українською мовою, створення курсів українознавства в учительських семінаріях та інститутах, а також відкриття кафедр української мови, літератури й права у вищих навчальних закладах. Попечителем Київського навчального округу на місце колишнього царського сановника було призначено професора М. Василенка, історика й педагога, одного з керівників київського осередку російської конституційно-демократичної партії (а в минулому ще й члена Товариства українських поступовців). Його помічником став український діяч з багаторічним стажем, голова старої Київської громади В. Науменко. Обидва призначення українська громадськість зустріла з ентузіазмом, оскільки і М. Василенко, і В. Науменко вважалися людьми, які багато доклали для розвитку української національної справи²⁶.

Національно-культурне відродження в Україні супроводжувалося й відновленням політичної активності з боку українських політичних партій, що висували нові гасла національної боротьби. “Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягувати старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті, – писав у ці дні голова Центральної Ради М. Грушевський. – Не може бути більшого нерозуміння хвилі, як наші старі домагання вважати мірою українських потреб в теперішності і сповненням їх думати задовольнити потреби нинішнього українського життя... Потреби і домагання України розгортаються в усій широті. Найбільше нещастя в сій хвилі і для правительства,

²³ Український національно-визвольний рух – С. 84–85; ГАРФ – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 191. – Л. 16.

²⁴ ГАРФ – Ф. 1778. – Оп. 1. – Д. 244. – Л. 19–20.

²⁵ *Дорошенко Д.* Історія України... – К., 2002. – Т. 1. – С. 283.

²⁶ *Лотоцький О.* Сторінки минулого – Варшава, 1934. – Ч. 3. – С. 367; *Дорошенко Д.* Історія України... – Т. 1. – С. 273.

і для провідників громадянства – се не поспіти за скорим розгортанням домагань моменту²⁷.

Ліберально-демократичне Товариство українських поступовців (ТУП) ще до революції відстоювало ідею надання Україні статусу автономії у складі Росії. При цьому вести боротьбу за автономію, на думку більшості тупівців, належало в союзі з іншими народами Росії. Так, відомий діяч ТУП М. Славинський вважав, що “представництво інтересів України треба поставити на красвім ґрунті, увійшовши в згоду з іншими національними організаціями – польською, жидівською тощо”²⁸. Виконком Української Національної Ради в Петрограді, до складу якого входили такі визначні тупівці, як О. Лотоцький, М. Славинський, М. Корчинський, П. Стебницький 2 квітня 1917 р. прийняв рішення налагодити зв’язки з національними організаціями інших народів, щоб спільно відстоювати ідею перетворення Росії з унітарної держави на федерацію²⁹.

Гасло автономії України підтримала й Українська соціал-демократична робітничая партія, що після Лютневої революції стрімко відновлювала мережу своїх партійних організацій. “Повний розвиток народних мас українських може дати тільки автономія України, – писав один з діячів молодшого покоління УСДРП П. Феденко – Там з виборних свого народу ми знайдемо людей, які рішатимуть всі справи трудящого люду. про безземелля і про безробіття і неосвіченість та бідність нашу... Соціал-демократична партія, партія пролетаріату трудящихся людей, обстоює право кожного краю і народу на автономію”³⁰. Всеукраїнська конференція УСДРП, що відбулася 17–19 квітня 1917 р. у Києві, поставила вимогу національно-територіальної автономії України одним з головних пунктів партійної програми³¹.

Наймолодша українська політична сила – Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) – також цілковито підтримала гасло автономії. Установчий з’їзд УПСР, що відбувся у Києві 17–18 квітня 1917 р., навіть виявив певний радикалізм у формулюванні національних вимог. Так, найбільшою потребою українського народу з’їзд визнав національно-територіальну автономію України і в першу чергу негайне скликання Українських Установчих зборів (“територіальна Українська установча рада”) для вироблення основ і форм автономії. “На всякі насильні перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду, на всяку спробу зробити натиск за допомогою сили – партія українських соц.-рев. будедивитись, як на продовження тієї самої імперіалістичної політики захвату і гніту, яку вели відносно України московські царі і російські імператори”, – таку резолюцію ухвалили учасники з’їзду³².

²⁷ Див.: *Грушевський М.* Велика хвиля // Нова Рада. – 1917. – 25 берез. – Ч. 1. – С. 2.

²⁸ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Ф. 244. – Спр. 592. – Арк. 3зв.–4зв.

²⁹ *Лотоцький О.* Сторінки минулого – Ч. 3. – С. 344, 346.

³⁰ Український національно-визвольний рух – С. 96.

³¹ *Дорошенко Д.* Історія України – Т. 1. – С. 58; Український національно-визвольний рух – С. 138.

³² *Христюк П.* Замітки і матеріали... – С. 36; Український національно-визвольний рух – С. 132.

Пожвавили свою діяльність у цей час і політичні угруповання самостійницького напрямку. На початку квітня 1917 р. відновила свою діяльність колишня партія М. Міхновського – Українська народна партія (вважалося, що вона припинила існування ще напередодні війни). УНП вважала головним своїм завданням здобуття державної незалежності України. “Український народ мусить бути рівноправним серед вільних і культурних народів світу – це наше перше і останнє слово, – йшлося в офіційній заяві проводу відродженої партії. – Російське поступове громадянство було завше упередливе до інтересів польського народу і відносилось байдуже, часом недбало от і вороже до домагань українського народу. Польському народу обіцяли повну незалежність, а українському не згадали навіть про автономію, що викликало підозріння, гнів і ненависть українських партій до поступових партій Росії, що було на руку тільки їхньому спільному ворогу – самодержавцю”³³. Тимчасовий уряд, на думку авторів заяви, повинен був негайно видати декларацію з гарантіями надання українцям та іншим народам Російської імперії таких самих національних свобод, як і полякам. Втім, УНП залишалася досить нечисленною партією, заклики якої до відновлення Української держави не знаходили широкої підтримки навіть в українському суспільстві. Та попри це, політична група М. Міхновського користувалася значним впливом серед українського вояцтва. Створений М. Міхновським та його однодумцями наприкінці березня 1917 р. Український військовий клуб ім. П. Полуботка не лише вів самостійницьку агітацію серед вояків-українців, а й намагався закласти підвалини для створення національних збройних сил. 10 квітня 1917 р. у Києві відбулося організоване членами Полуботківського клубу віче військовиків-українців, на якому йшлося про необхідність організації “української національної армії з усіма родами зброї”. Як перший крок у цьому напрямку було вирішено домагатися “виділення на фронті всіх українців в окремі національні частини з українським старшинством; а в запіллі – формування чисто українських полків”³⁴. Рішення Полуботківського клубу про необхідність створення українських полків багато вояків-українців сприйняли як пряме керівництво до дії. Упродовж квітня 1917 р. штаб російського Київського військового округу неодноразово повідомляв до ставки про те, що “деякі офіцери та солдати фронтових [і] запасних полків клопочуться про відправку їх до Українського легіону, що формується в Києві”³⁵. І хоча формування українських національних частин вище російське командування визнало неприйнятним, потік рапортів від військовиків-українців з проханням про переведення до Українського легіону не припинявся (штабу КВО не залишалось нічого іншого, крім як пересилати їх до ставки)³⁶. Мали місце й спроби самочинно організувати українські військові формування – 15 квітня 1917 р. у Чернігові “сотник національного війська

³³ Український національно-визвольний рух – С. 77.

³⁴ Там само. – С. 87–88; *Грушевський М.* Спомины // Київ. – 1989. – № 9. – С. 112; *Стефанів З.* Українські збройні сили 1917–21 рр. – Ч. I. – С. 10.

³⁵ Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 1034. – Л. 8.

³⁶ Там само. – Ф. 1759. – Оп. 3. – Д. 790. – Л. 1, 3.

України? В. Павленко видав відозву до мешканців міста з закликом організувати українську сотню³⁷.

У цілому ж активність групи самостійників у цей час досить слабо впливала на настрої українства. Ідейно-політична платформа національного руху значно більшою мірою формувалася під впливом українських демократичних та соціалістичних партій, що сповідували ідеї автономізму “Українці не мають заміру одривати Україну від Росії. Коли б вони мали такий замір, вони виступили б щиро і одверто з такими гаслами – бо тепер за се вони б нічим і не ризикували... – писав голова Центральної Ради М. Грушевський у цей час. – Українці не мають наміру відділятися від російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свободній зв’язи з нею”³⁸. На думку визначного українського вченого й громадського діяча, падіння російського царату відкривало для українського народу унікальні можливості національного й культурного відродження – за умови автономного статусу в складі оновленої Російської федерації. Позиція М. Грушевського знайшла відображення у написаних ним популярних нарисах про українську національну справу (“Вільна Україна. Статті з останніх днів”, “Якої ми хочемо автономії і федерації”, “Хто такі українці і чого вони хочуть”, “Звідки пішло українство і до чого воно йде”, “Про українську мову і школу”). Ці публікації розходилися досить великими накладками – у суспільстві відчувався значний інтерес до перспектив розвитку національного руху.

Велике значення для розгортання українського руху мав скликаний Центральною Радою Український національний конгрес, що відбувся у Києві 19–21 квітня 1917 р. Присутніми на ньому були понад 1500 чоловік, у тому числі й близько 900 уповноважених делегатів, що представляли на конгресі практично всі регіони Наддніпрянської України. “Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу з’їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі”, – йшлося в ухваленій конгресом резолюції³⁹. Делегати також постановили, що лише перетворення Росії на демократичну федеративну республіку може забезпечити національні права народів, що її населяють. Національний конгрес завершив етап організаційного становлення українського руху. Поповнена його делегатами Центральна Рада перетворилася на повноважний представницький орган українського народу – гасло ж національно-територіальної автономії України остаточно стало ідейно-політичним підґрунтям українського руху.

Таким чином, національне відродження, що розпочалося в Україні після Лютневої революції 1917 р., упродовж лічених тижнів стало одним з визначальних чинників суспільно-політичного життя країни. Активне розгортання національного руху зумовило його швидкий перехід до фази політичної боротьби. Однак у квітні 1917 р. характерною особливістю українського руху була відсут-

³⁷ Український національно-визвольний рух. – С. 117–119.

³⁸ Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде. – К., 1917. – С. 12.

³⁹ Українська Центральна Рада... – Т. 1. – С. 54–55; Христюк П. Замітки і матеріали... – С. 39.

ність вимоги до розриву з Росією. Гасло національно-територіальної автономії України сприймалося українською громадськістю як найбільш адекватне вимогам часу. Характерно, однак, що поняття автономії при цьому тлумачилося не в сенсі широкого місцевого самоврядування, а радше як відновлення державного суверенітету України у складі Російської федерації.

Піднесення українського руху у квітні 1917 р. показало, що найбільшу підтримку національна ідея здобула серед селянства та національно свідомої інтелігенції. Стрімке поширення українських осередків у лавах російської армії продемонструвало ще й неабияку здатність українських селян, одягнутих у військові шинелі, до самоорганізації. Та водночас відчутною була й слабкість позицій українського руху серед міського пролетаріату, що фактично залишався осторонь від національного відродження. Таке становище обмежувало соціальну базу українського руху, прирікало національну справу на протистояння із соціальною ідеєю. Події, що розгорнулися в Україні вже у найближчі місяці, це лише підтвердили.